

Dyk známou literární předlohu v duchu svého ústředního problému a na tomto základě ji dovádí – paradoxním zvratem pro Dyka tak typickým – k opačnému vyznění: z kritiky romantismu a iluzionismu se stává životním vyznáním romantika a iluzionisty, který se ztrátou iluzí ztrácí i smysl života a pro něhož „zmoudření“ je rovno smrti.

Karel Jaromír Erben

/ 1811 - 1870 /

Představitel romanticky orientované národní literatury vycházející z uměleckých a ideových tradic lidové tvorby, autor sbírky balad Kytice. V ní i v souboru českých pohádek aktualizoval názorový a představový svět mýtu jako projev národní osobitosti. Národopisec a historik, vydavatel starých literárních památek a archívních dokumentů.

Narodil se 7. 11. 1811 v Miletíně. Prostředí rodného venkovského městečka a hudební záliby rodiny vytvářely první fond zkušeností, o něž se Erben mohl opřít i později, když prošel studiem v Hradci Králové a v Praze, když dospěl v kruhu svých romanticky zanícených přátel (patřil k nim i K. H. Mácha) nejen k vlasteneckému uvědomění, ale i k prvním literárním pokusům. Jeho právnické vzdělání jej sice vzdalovalo od literatury, ale seznámení s F. Palackým mu umožnilo postupně nacházet zaměstnání, která byla bližší jeho zájmům. Jako sekretář Českého muzea a od r. 1851 jako archivář města Prahy byl pomocníkem Palackého, svými archívními sbírkami a edicemi vytvářel pramenné předpoklady pro historickou syntézu. Přitom byl celý jeho život poznamenán nemocemi a starostmi o hmotné zajištění rodiny. Zemřel 21. 11. 1870 v Praze.

Erbenovu činnost úřední doplňovaly jeho práce ediční. Vedle historických dokumentů vydával díla staré české literatury (mj. *Mistra Jana Husi Sebrané spisy české* I-III, 1865–68), překlady děl staré ruské literatury (*Nestorův letopis ruský*, 1867). Podílel se na vydávání 2. dílu monumentálního *Výboru z literatury české* (1857–68). Těžiště svého odborného zájmu spatřoval však v edicích folklórních materiálů, především českých lidových písní. Srovnával jejich varianty a vyhledával mezi nimi text, který nejlépe odpovídá předpokládanému původnímu tvaru. Na písně se díval jako na zpívané texty, přihlížel proto i k nápěvům, které rovněž vydával. První vydání (*Písně národní v Čechách* I-III, 1842–45) nemá ještě žádné vyhraněné členění, druhé, podstatně rozmnožené vydání (*Prostonárodní české písně a říkadla*, 1864) člení písně podle období lidského života, podle období roku („výroční písně“), podle jednotlivých zaměstnání. Zvláštní oddíl tvoří

i „písňě rozpravné“ (balady, legendy). Erben se zajímal též o lidové pohádky. Pokusil se na podkladě existujících zápisů vytvořit jakousi „slovanskou čítanku“ v edici *Sto prstonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních* (1865), kterou potom vydal znovu ve zkrácené úpravě a v českém překladě v knize *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských* (1869).

Edice děl lidové slovesnosti i odborné studie (např. ze slovanského bájesloví – *Vídy čili Sudice*, 1847) vycházely z rozsáhlého plánu, který si Erben předsevzal již v roce 1843. Podnícen evropským rozvojem studia lidové slovesnosti, zvláště pak příkladem německých romantiků bratří Grimmů a jejich snahou zjišťovat starobylý (mytologický) její původ, zamýšlel podat „systematický obraz národa českého“, jehož součástí vedle sbírek písní a pohádek měly být i „Obyčeje národa českého“. Tento plán se jako celek neuskutečnil, přitom však určoval všechnu jeho činnost, především jeho pojetí současné literatury, jeho původní tvorbu básnickou i prozaickou.

Erbenovo pojetí národní literatury vycházelo z představy existence původního českého (slovanského) etnického základu. Svědectví o tomto základu, o jeho charakteru, o duchu národa bylo obsaženo v lidových pověstech, písních a obyčejích. Odtud i jeho heslo: „Potud národ svůj, pokud šetří svých památek.“ Proto požadoval i pro současnou literaturu zřetel k národní osobitosti. Jen tak se česká literatura osvobodí od nánosu cizích vlivů (včetně byronského světobolu) a bude schopna přinést něco svého do literatury evropských národů. Na rozdíl od F. L. Čelakovského a jeho stoupců, kteří viděli těžiště své činnosti v nápodobě lidové písně, nepokládal Erben ohlasovou techniku za plodnou, nechtěl se chovat jako básník lidový. Osvojil si sice soustavu prostředků lidové slovesnosti, ale vlastní cíl spatřoval v původní tvorbě uměleckých děl, která nejen formou, ale i vnitřním obsahem odpovídají duchu národních životních představ, duchu lidového mýtu. Erben si našel pro tento úkol dvě metody, poetickou a prozaickou, a dva žánry, baladu a pohádku.

Básnické dílo Erbenovo je shrnuto do *Kytice z básní K. J. Erbena* z r. 1861. Vlastním jádrem této sbírky, zahrnující i autorovu počáteční tvorbu (*Písně*), je její první část, odpovídající vcelku knize *Kytice z pověstí národních* z r. 1853. Právě tato starší sbírka založila Erbenovu básnickou proslulost a bývá také samostatně vždy znovu a znovu vydávána. Její titul je dán úvodní básní *Kytice*, v níž básník s odkazem na pověst o původu mateřídoušky předkládá „dceři mateřině“ i jejímu synu „prosté naše pověsti“, jak je natrhal na dávné mohyle jakožto „mateří-doušku vlasti naší milé“. Pojem „pověsti“ chápal Erben velmi široce. Počítá k ní báje o nadpřirozených bytostech (vodník, polednice), rozličné pověsti etymologické (mateřídouška) nebo historické (Věstkyně), pověsti nebo zvyky vztahující se k svátkům (Poklad, Štědrý den), legendy (Záhořovo lože), pohádky (Zlatý kolovrat), lidové balady (Svatební košile, Holoubek, Dce-

řina kletba). Všecky tyto látky, ať již jsou původu jakéhokoliv, zpracovává baladickým způsobem. Tento způsob neomezuje jen na prostředky lidové balady, využívá i baladické tradice evropských literatur z konce 18. a počátku 19. století (Bürger, Goethe, Schiller, Mickiewicz aj.).

Erbenova balada předvádí lidské osudy v dějových, většinou dialogizovaných scénách. Vzájemnou spojitost jednotlivých výjevů navozují zpravidla určité opakující a vracející se motivy. Tyto prostředky svou názorností (často přímo zvukomalebnou) spoluvytvářejí atmosféru napětí, která je dána tajemstvím lidského osudu, postavením člověka do středu sil ovládajících řád přírody a morálku lidského jednání. V duchu lidového mýtu jsou tyto síly často zosobňovány, popřípadě se projevují tajemným, záračným působením. Někde autor sám vyslovuje pravdu zákona nebo morálky. Uprostřed takto daného světa předvádí balada osudy svých hrdinů dramaticky. Básnický zformované pocity očekávání, předtuchy, naděje, touhy střídají pocity strachu, hrůzy, tragického poznání nebo záchrany, vykoupení.

Jen výjimečně se tato baladičnost rozvíjí jako uskutečňování předem daného osudu. Tak ve *Štědrém dnu* se během roku vyplní věštba, která jedné dívce předpověděla svatbu a druhé smrt. Dva protikladné lidské osudy, štěstí a neštěstí, jsou tu spojeny opakujícím se motivem Štědrého večera, „tajemného svátku“, který na počátku vyvolává atmosféru očekávání, touhy dozvědět se budoucnost, kdežto na konci atmosféru naplněného poznání, které nutí hodnotit minulost i s jejími tragickými případy. Také ve *Věštce*, zabývající se údělem obyvatel české země, je vše vystaveno řízení osudu („jistě a pevně jsou osudu kroky, co má se státi, stane se“) a zákonům střídání „slzy“ s nadějí („a co den jeden v své pochová toky, druhý zas na svět vynese“).

V ostatních baládách vystupují do popředí činy a rozhodování lidí, vytváří se dramatický konflikt, v němž se prověřuje zároveň lidské jednání i pravda vyššího zákona, morálka mýtu, která stihá provinění trestem. Tato provinění plynou občas z neúmyslného porušení tajemného zákona přírodních sil. Míšení světa pozemského a nezemského (*Vodník*), dvojitá forma existence (v lidském těle a ve stromě – *Vrba*) vytvářejí situace, kde obnova rovnováhy znamená ztrátu. Vodníková žena obejmě svou matku, ale za to platí ztrátou svého dítěte, malého vodníčka. Mužova snaha změnit osudem danou podvojnost v životě své paní skácením vrby vede i k její smrti. Ovšem básnickost obou skladeb není dána jen tímto tragickým naplněním řádu. Konfrontace pozemského světa (zde matky a dcery) a světa vodního (vodníka a vodníkovy říše) se děje v rytmu scén a názorných představ, v protikladu rozdělených zájmů a citů. A obdobně se ve *Vrbě* snaha odhalit záhadu v životě ženy, matky dítěte, děje v postupném dramatickém procesu, který je charakteristický i pro závěr básně, v němž matčina láska k dítěti přežívá její fyzickou smrt v prkynkách kolébky a v pišťalkách z vrbového proutí.

Nadpřirozené síly mohou zasahovat do lidských osudů v případech, kdy člověk sám porušuje přírodní zákony nebo morálku lidského spoluzití.

V *Polednici* matka, která ztratila trpělivost k dítěti, přivolá trestající moc nadpřirozené síly. V *Svatebních košilích* zoufalství nad ztrátou milého („milého z ciziny mi vrať – aneb život můj náhle zkrat“) vyvolá návrat zemřelého milence, ale i dramaticky vystupňovanou cestu ke hřbitovu mezi mrtvé a divčín zápas o záchranu života. Proti silám zla působí síly dobra. Opírají se nejčastěji o křesťanský mýtus, podle něhož křesťanské pokání může vyvolat obrat, spasit, zachránit člověka. Děje se tak nejen ve *Svatebních košilích*, ale i v *Pokladu*, v němž je v rozpětí jednoho roku, v rámci pověstí o otvírání skal na Velký pátek, prověřena matčina láska k dítěti. Jedině pokání, touha po božím odpuštění umožní odčinit vinu a získat zpět dítě. Na velikosti pokání je založena i konečná spása vraha a lupiče Záhoře v nejrozsáhlejší skladbě *Záhořovo lože*. Ta je cele pojata jako zápas sil pekelných a božích. Tento zápas je rozložen do mnoha výjevů umístěných do rozličných přírodních i fantazijních (peklo) scénérií. Síla boží moci je prokazována dvojím příběhem: spasení Záhořovo je umožněno spasením poutníka, jenž si cestou do pekla a znamením kříže vymůže zrušení úpisu, jímž jej jeho otec přislíbil peklu. (Poutníkovo a Záhořovo jednání bývalo často pojímáno a vykládáno jako skrytá polemika s Vilémovou vzpourou v Máchově Máji.)

O vítězství dobra a potrestání zla rozhoduje však někdy i spravedlnost pohádkového mýtu. Tak je tomu ve *Zlatém kolovratu*, v němž zločin odhalují pohádkové zázračné síly (hlas zlatého kolovratu), nebo v zkratkově baladickém *Holoubku*, v němž hlas svědomí překonává čas („běží časy, běží, rok jako hodina; jedno však nemizí: pevněť stojí vina“) zásluhou „přežalostného vrkání“ holoubka. Jedině v *Dceřině kletbě* se na odhalení zločinu a morálky balady nepodílejí zmytizované síly. „Květ, který snímá viny,“ je hrdince příběhu od počátku znám, její sebevražda je důsledkem spáchané viny, zabití dítěte. Děj probíhá v dialogu mezi matkou a dcerou a do mytické roviny se dostává teprve dceřinou kletbou, která obviňuje matku ze špatného vychování.

Mnoho umělecké práce vložil Erben do připravovaného souboru „národních českých pohádek“ (v knižním vydání jako celek vycházejí s titulem *České pohádky* teprve od r. 1905). Nešlo v nich o prostý zápis pohádky, jak žila v lidovém prostředí. Erben rekonstruuje předpokládanou klasickou podobu této pohádky, a to jak ve způsobu vyprávění (v užití úvodních a závěrečných formulí, v úsporné a zobecnělé charakteristice postav, v komponování opakovaných nebo stupňujících se situací, v názornosti symbolických jevů a dialogů atd.), tak v systému významů, které jsou schopny vyjadřovat předpokládaný mytický smysl pohádkového obrazu. Erben dává z toho hlediska přednost tzv. kouzelným pohádkám. Za pohádkovými bytostmi a ději spatřuje síly a děje odehrávající se v přírodě v průběhu roku. Tak např. v pohádce *Dlouhý, Široký a Bystrozraký*, v níž královic osvobozuje za přispění pomocníků princeznu z moci černokněžníkovy, měl děj jinotajně vyjadřovat osvobození bohyně léta ze zajetí zimy

(černokněžníka) jarním sluncem (královicem) za působení sil větru (Dlouhého), vody (Širokého) a země (Bystrozrakého). V pohádce *Tři zlaté vlasy Děda-Vševěda* je Děd-Vševěd totožný se Sluncem. Osud přisouzený kmo-trami neurozenému Plaváčkovi se naplňuje se zákonitostí, proti níž marně stává král svou moc a své příkazy. Plaváček získá nejen princeznu, ale i tři zlaté vlasy, zatímco král toužící po „živé vodě“ a „mladících jablčích“ převezme osudově úděl převozníka přes černé moře. U Erbena pohádka není improvizovaným lidovým vyprávěním s nahodile řazenými motivy. Dostala pevný tvar, promyšlenou motivaci a významovou skloubenost, která umožňuje přisuzovat postavám i příběhům symbolickou platnost. Obdobně jako Erbenova balada je i jeho pohádka dílem jeho umělecky tvůrčího přístupu.

Mýtus byl pro Erbena básnickým poukazem k základním vztahům, které mají v životě člověka obecnou platnost, nezávislou na historii, byl projevem vědomí o potřebě morálního řádu. Oživení mýtu bylo romantickou obranou proti dějinnému vývoji, rozkládajícímu tradiční představu jednoty člověka a světa. Ale bylo zároveň obranou i proti násilným zvrátům nastolovaným reakcí. Ne náhodou byla Erbenova Kytice pocítována jako odkaz na lidské a národní hodnoty, ohrožené bachovským absolutismem.

Otokar Fischer

/ 1883 - 1938 /

Literární vědec, básník, dramatik a překladatel; ve svých uměleckých dílech se neustále vracel k otázce vztahu jedince k nadosobním hodnotám. Ve své práci kritické, teoretické a historické citlivě hledal souvislosti mezi humanistickými hodnotami minulosti a přítomnosti a přitom spojoval kulturní oblast s aktuální sociální problematikou. Jako překladatel integroval přední díla světového písemnictví do české kulturní sféry a stal se tvůrcem nové české překladatelské školy.

Otokar Fischer se narodil 20. 5. 1883 v Kolíně, kde také začal studovat gymnázium. Po maturitě se zapsal na pražské české i německé univerzitě. Germanistická studia zakončil doktorátem v Berlíně r. 1905. Po studiích pracoval v Univerzitní knihovně v Praze a připravoval se na univerzitní dráhu. Roku 1909 se stal docentem, později profesorem dějin německé literatury na Karlově univerzitě. Často byl zván k přednáškám na zahraniční fakulty a na vědecké kongresy. Před válkou byl jednu sezónu dramaturgem Národního divadla, v l. 1935–38 vedl jeho činohru. Od r. 1907 působil jako divadelní referent, nejdříve v Přehledu, pak v České revui, Národních listech, Právu lidu, Lidových novinách aj. Byl jedním z re-